

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
BRUSSEL, M'AS-TU VU?

N°006 - 007
SEPTEMBER 2013

**SPECIAAL NUMMER
OPEN MONUMENTENDAGEN
BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST**

Van der Horst

Willems

Biarlet

de Jonghe

De mondaine kalender

BRUSSEL IN DE 19DE EEUW

CHRISTOPHE VACHAUDEZ

Kunsthistoricus

Na een bijzonder woelige eeuwwisseling werden onze provincies in 1830 eindelijk onafhankelijk. De initiatieven die de opeenvolgende soevereinen in de loop van de 19de eeuw namen, getuigen van hun interesse voor de culturele ontwikkeling van Brussel. Mede gesteund door talrijke privé-initiatieven had dit een grote bloei van het sociale leven, zowel van de elite als van het gewone volk, tot gevolg.

De autoritaire politiek en brutale hervormingen die keizer Jozef II (1741-1790) op het einde van de 18de eeuw had doorgevoerd, lieten een bittere nasmaak achter bij de bevolking, maar ook bij de Staten-Generaal. Deze profiteerden van de algemene instabiliteit en lieten zich inspireren door de Franse Revolutie om zich van het Oostenrijkse juk te bevrijden. De toegevingen van de opvolger van Jozef II - zijn broer, die in 1790 de troon besteeg als Leopold II (1747-1792) - konden de rebellie niet verhinderen. Sommige opstandelingen trokken zelfs naar Parijs

om de interventie van de Franse troepen te vragen, maar bij gebrek aan internationale steun waren de 'Belgische staten' slechts een kortstondig avontuur. Het Oostenrijkse leger onder leiding van Frederik Jozias van Saksen-Coburg-Saalfeld (een neef van de toekomstige Leopold I) heroverde stukje bij beetje de Zuidelijke Nederlanden, die zich onderwierpen aan keizer Frans II (1768-1835), een broer van de twee voorgaanden. Op 26 maart 1793 werden de Habsburgse regimenten triomfantelijk onthaald door het volk.

Een jaar later echter werden onze streken opnieuw veroverd door Frankrijk. Op 1 oktober 1795 werden ze officieel geannexeerd en van dan af maakten ze integraal deel uit van de Franse Republiek. In 1803 werd Napoleon Bonaparte (1769-1821) bij zijn komst naar Brussel enthousiast onthaald. Hij was toen nog maar consul en wekte bij velen hoop, maar in de loop van de tijd keerde de bevolking zich hoe langer hoe meer tegen hem. De relatieve intolerantie van het keizerlijke regime dat diezelfde Napoleon I had geïnstalleerd en de grote stijging van willekeurige arrestaties zouden een grote malaise doen ontstaan in streken die al erg ontwricht waren door oorlog, dienstplicht, de heffing van zware belastingen en religieuze onlusten.

Op 26 september 1848 hield de *Cercle Artistique et Littéraire de Bruxelles* een groot bal in de Magdalenazaal waarop de koning, de koningin en de hele Brusselse high society, die deze gebeurtenis voor geen geld wilde missen, waren uitgenodigd. Lithografie van Huard naar een tekening van Balat (© privéverz., DR).

In januari 1814, toen de Franse periode ten einde kwam door de evacuatie van de troepen, de nederlaag bij Leipzig en de troonsafstand van Napoleon, verdeelden de Russen en Pruisen het bestuur van de Zuidelijke Nederlanden onder elkaar. Deze korte maar zware beproeving zou in 1815 met de beslissing van het Congres van Wenen na amper een jaar eindigen met de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden, onder leiding van Willem I van Oranje Nassau (1772-1843). Hiermee waren de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden weer verenigd. De inwoners van het toekomstige België waren aanvankelijk verheugd over de komst van het Bataafse leger. Niettemin bekoelde de sympathie snel door de maatregelen van de vorst, die uiteindelijk weinig verschilde van zijn voorganger. Willem I, die nochtans het culturele leven van zijn onderdanen niet verwaarloosde, kon alleen met harde hand standhouden.

De Septemberrevolutie van 1830 maakte een einde aan het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en leidde tot het ontstaan van België, een nieuw land met een oude naam, dat een grondwet en een koning kreeg. Leopold van Saksen-Coburg-Gotha, weduwnaar van prinses Charlotte van Groot-Brittannië, werd voorbestemd voor de troon. Hij aanvaardde die taak en was daarmee de stichter van de huidige dynastie. De combinatie van politieke stabiliteit en een welvarende economie vormde de motor van een intens cultureel en verenigingsleven, dat zich vertaalde in een veelvoud van festiviteiten, de oprichting van schouwburgen en feestzalen en de organisatie van grootse evenementen zoals wereldtentoonstellingen.

STUKKEN VAN CORNEILLE EN RACINE TER ERE VAN NAPOLEON

Het duurde even voor consul Bonaparte naar de Zuidelijke Nederlanden kwam. Toen hij op 21 juli 1803 dan toch naar Brussel trok, werd alles in het werk gesteld om hem feestelijk te ontvangen en werd aan de Lakensepoort een reusachtige triomfboog opgericht. De stoet trok ook langs de Groendreef, waar de

bomen versierd waren met bloemenslingers. Aan het einde van het parcours stond opnieuw een triomfboog, die de overwinningen van de consul verheerlijkte. Op deze manier werd de traditie van de befaamde Blijde Intredes van de Nederlanden voortgezet. Het parcours was afgeboord met rijen den- nen die regelmatig werden doorbroken door groene bogen en arcades. Uit de vensters hingen vlaggen en wimpels. De illustere gast werd dus op een memorabele manier onthaald.

De volgende dag werd in het stadhuis een groot feest georganiseerd voor de hoge genodigden. Op 24 juli werd een plechtige mis gehouden in de Sint-Goedelekerk en op 25 juli woonde Bonaparte in het gezelschap van Joséphine de opvoering van *Cinna* bij in De Munt. Deze tragedie van Pierre Corneille (1606-1684) behoort tot het klassieke Franse repertoire. Het stuk, dat ook bekend is onder de titel *La clémence d'Auguste* (*De clementie van Augustus*), zingt de lof van een krachtig bewind en dat was geen toeval. Twee dagen later waren ze opnieuw aanwezig in de schouwburg om er de acteur François-Joseph Talma (1763-1826) te bewonderen in *Britannicus*, een tragedie in vijf bedrijven van Jean Racine (1639-1699) over de uitdagingen die verbonden zijn aan het streven naar macht. Op 26 juli werd er een bal gegeven voor de hoogwaardigheidsbekleders van Brussel en op 29 juli werd in de Vauxhall en het omringende park een volksfeest georganiseerd.

Tijdens zijn verblijf werd de consul eigenaar van het domein van de Schoonenberg, dat hij had gezien vanaf de vlakte van Monplaisir, waar hij de troepen schouwde. Napoleon heeft dus duidelijk geen tijd verspild. Toen hij keizer Napoleon I was geworden, keerde hij in 1804 voor korte tijd terug naar Brussel, in zijn koets getrokken door de 'capons du rivage' (vaartkapoenen), en door- kruiste hij de stad alvorens zich naar zijn nieuwe residentie in Laken te be- geven. Op 15 en 16 juni 1806 kreeg hij op dit domein bezoek van koning Lodewijk van Holland en zijn echtgenote Hortense de Beauharnais. Het echtpaar was op weg naar Den Haag en Amster- dam, waar Lodewijk bezit zou nemen

van zijn nieuwe koninkrijk. De vorsten hielden halt in Brussel, waar het stads- bestuur de broer van de keizer en zijn echtgenote vorstelijk onthaalde. In De Munt werd speciaal voor hen *De Barbier van Sevilla* opgevoerd.¹

Terwijl de Franse periode gunstig was voor De Munt, die Parijs op de voet volgde, was ze dat minder voor het *Théâtre du Parc*, waar alleen nog amateurgezelschappen optraden of filantropische voorstellingen werden ge- geven. In 1803 werd het verbouwd tot manege en kreeg het de naam *Amphithéâtre de l'Équitation, de voltige et de pantomime*, om in 1805 tot *Tivoli* te wor- den omgedoopt.

Naar het voorbeeld van de Franse hoofdstad werden in Brussel kunstsa- lons georganiseerd en in het begin van 1803 stichtten de schilders Guillaume Bosschaert, André Lens en Pierre-Jo- seph Célestin François de kunstenaars- vereniging *Société de peinture, sculpture et architecture de Bruxelles*. Het *Musée dé- partemental de la Dyle*, opgericht door de regering in het voormalige paleis van Karel van Lotharingen, opende zijn deuren voor het publiek en reser- veerde een van zijn zalen voor de ver- eniging om er tentoon te stellen. Op het einde van het jaar werden vier za- len gebruikt, wat getuigt van het succes zowel bij het publiek als wat het aan- tal deelnemers betrof. De tentoonstel- lingen werden stilaan een traditie en in 1811 schreef een getuige: "Ce fut le 4 novembre dernier, au matin, que les por- tes du Musée s'ouvrirent au public, et que des flots d'artistes, d'amateurs, de curieux se précipitèrent dans les Salons qu'ils rem- plirent en un moment... J'y revins chaque jour... Le salon fut constamment le rendez- vous de tout ce qu'il y avait de savant, de noble, de distingué, d'aimable et d'élégant, tant du département de la Dyle que des dé- partements circonvoisins."² De eerste ten- toonstellingen, alle georganiseerd in het *Musée départemental*, hadden groot succes. Een tweede salon werd georga- niseerd in 1813 en een derde in 1815. Vanaf die datum werd het een driejaar- lijke salon, in overleg met de steden Gent en Antwerpen. Het artistieke le- ven kreeg dus vorm en volgde het mo- del van Frankrijk.

.....
EEN HABSBURGSE IN DE MUNT

In mei 1810 keerde Napoleon I terug naar onze contreien, deze keer in het gezelschap van zijn tweede vrouw, Marie-Louise van Oostenrijk (1791-1847).³ De bevolking was vrij enthousiast om een lid van de Habsburgers, die meer dan een eeuw over hen hadden geregeerd, te ontvangen. Dit enthousiasme moest trouwens getemperd worden en er werden instructies gegeven “om het applaus te onderdrukken als Marie-Louise zonder de keizer in het openbaar verscheen; de meester, werd gezegd, zou daardoor in zijn eigenliefde gekrenkt kunnen worden”.⁴ Het Koningsplein, waar voordien al de Habsburgse keizers Jozef II, Leopold II en Frans II waren gehuldigd, werd het toneel van een reusachtige optocht waarin reuzen, bloemenwagens, regimenten en gildeleden langs de uitgelaten menigte voorbijtrokken.

Tijdens dit korte verblijf woonde het hof op 15 mei in De Munt voorstellingen bij van *Les Prétendus*⁵ en *Adolphe et Clara*⁶. De volgende dag werd er een bal gegeven voor zeshonderd genodigden in het stadhuis. Had de keizer gezien dat het Grote Theater in verval was? Hoe dan ook, op 19 mei vaardigde hij een decreet uit dat de stad verplichtte een nieuw theater te bouwen. Architect Damesme werd belast met deze opdracht. Hij bouwde in 1812-1813 ook een manege in de buurt van de nieuwe Munt, maar deze werd al in 1819 gesloopt.

.....
HET BEROEMDSTE BAL VAN DE GESCHIEDENIS

In januari 1814 proclameerden de troepen van de bondgenoten die sinds de val van Napoleon en het *Empire* Frankrijk bezetten de onafhankelijkheid van België. In afwachting van de reorganisatie van Europa, die vanaf november van datzelfde jaar door het Congres van Wenen vorm kreeg, werd het land bestuurd door het leger. In Brussel waren talrijke verschillende nationaliteiten te vinden en de hogere kringen leidden er een erg actief mondain leven. In een brief van 3 december 1814 beschrijft Spencer Madan het leven van alledag

Afb. 1

Aan de vooravond van de slag bij Waterloo, op 15 juni 1815, was de hertogin van Richmond de gastvrouw van een bal dat de geschiedenis is ingegaan als een van de meest luisterrijke ooit. Het vond plaats in een oud koetshuis dat voor de gelegenheid ingericht was. Olie op doek, Robert Hillingford (© collection of H.G. the Duke of Richmond).

in Brussel: “*Voeg aan de constante bals allerlei bijeenkomsten en feesten toe en er is geen enkele avond zonder een verplichting buitenshuis of thuis.*”⁷

Een van die schitterende activiteiten was een van de meest befaamde bals uit de geschiedenis, georganiseerd door de hertogin van Richmond op 15 juni 1815, aan de vooravond van de slag bij Quatre-Bras (afb. 1). Lady Charlotte (1768-1824) was de dochter van de vierde hertog van Gordon en de echtgenote van de vierde hertog van Richmond. Deze was in Brussel op post aan het hoofd van de reservetroepen die de stad moesten verdedigen in het geval van een invasie door de Franse troepen. Alle vorsten, dignitarissen en generaals die in de stad aanwezig waren, aanvaardden de uitnodiging en zorgden voor een van de meest prestigieuze defilés van grote namen die Brussel ooit heeft gekend: de prins van Oranje, zijn broer prins Frederik, de hertog van Brunswijk, de prins van Nassau, de hertog van Arenberg, de prinsen August en

Pierre van Arenberg, de hertog en hertogin van Beaufort, de hertog en hertogin van Ursel, de markies van Assche en zijn echtgenote, de graaf en gravin van Oultremont, de hertog van Wellington, minstens vier andere graven, achttien gravinnen, vier baronnen, een barones, negentien kapiteins, vier luitenant-generaals, twee majoor-generaals, een luitenant-kolonel, een burggraaf en een burggravin, elf lords, vijf ladies, achttien sirs, veertien *honorable*s, tweeëntwintig kolonels, elf majoors, vier generaals, en de lijst is verre van volledig. De hertog en hertogin resideerden in de Asstraat en blijkbaar konden ze beschikken over een voormalig koetshuis in de Blekerijstraat om die toevloed, die volgens William Thackeray niet meer gezien was sinds de tijd van Darius, onderdak te verlenen.⁸ Het bal werd nog befaamder, want het was nauwelijks begonnen toen een ijlbode aan Arthur Wellesley, hertog van Wellington, de nakende aankomst van het napoleontische leger kwam melden. Dat was drie dagen voor de slag bij Waterloo.

Afb. 2

De inhuldiging van koning Willem I op 29 september 1815 ging gepaard met een Te Deum in de Sint-Michiels-en-Sint-Goedelecollegiale. Het werd bijgewoond door de nationale en lokale overheden, de aristocratie, de burgerij en het gewone volk. Gravure uitgegeven door J.L. Van Bever (© SAB).

Afb. 3

Op het Koningsplein werd een grote tijdelijke constructie opgericht om met veel pracht en praal de inhuldiging van Willem I te vieren op 29 september 1815. Gravure van Gibeles naar een schilderij van P.J.B. Le Roy (© SAB).

Afb. 4

De groene omgeving van Brussel leende zich uitstekend voor landelijke feesten, zoals hier een volksbal in het bos van Vorst. Gravure door Jobard naar Madou, s.d. (© SAB).

In de maanden die volgden, leek er niets te zijn veranderd in de gewoonten. Spencer Madan schrijft aan zijn moeder dat hij nog elke avond gaat dineren "in de club waar het gezelschap bijzonder goed is". Dan beschrijft hij de genoegens van die instelling: "Elke avond speelt men kaart en biljart", "Ik speelde drie partijen schaak met een Pruisische officier".¹⁰ Hij vermeldt ook de *Société Littéraire*, die over een lokaal genaamd *À l'Oranger* beschikt, gelegen aan de Greeppstraat, niet ver van de Grote Markt. Deze vereniging werd rond 1800 opgericht en zou tot in 1823 hebben bestaan. De *Cercle de l'Union* werd opgericht in 1829 en vestigde zich in de Koningsstraat 56.

De protagonisten van het Congres van Wenen onderhandelden maandenlang en keurden uiteindelijk de hereniging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden goed. Het bestuur ervan werd toevertrouwd aan koning Willem I (1772-1843) van het huis van Oranje-Nassau (afb. 2 en afb. 3). Deze nieuwe vorst had net als zijn voorgangers recht op een officiële Blijde Intrede. Op 21 september 1815 werd zijn troonsbestijging geofficialiseerd op een groot podium dat was opgericht op het Koningsplein. 's Morgens om 7 uur begonnen alle klokken van de stad te luiden en werd een salvo van 101 kanonschoten afgevuurd. De burgerwacht presenteerde de wapens en vormde een erehaag voor de koning. Om 10.30 uur verliet de stoet het paleis in de richting van het stadhuis. De cavalerie ging voorop, voor een trompettist en een paukenist, allebei te paard. Dan kwamen de leden van de Raad van State, de Grootkruisen in de Militaire Orde van Willem I en talrijke dignitarissen. Daarna volgde de koninklijke standaard, het symbool van de machtsovername door de nieuwe dynastie, en ten slotte het zwaard van het koninkrijk, dat ontbloot werd gedragen door de graaf van Ursel, en het koninklijke karos getrokken door zes paarden. De herauten riepen 'Leve de koning!' en gooiden talrijke muntstukken in de menigte. Vele daarvan waren echter van koper en weinig van zilver, wat ongenoegen veroorzaakte. De koning begaf zich vervolgens te voet naar de

Sint-Goedelekerk onder een baldakijn gedragen door de burgemeester en schepenen, en vervolgens naar een groot galadiner dat werd aangeboden op het paleis. 's Avonds werden er volksspelen en een gratis spektakel in de Munt georganiseerd (afb. 4).

Vanaf 1816 vielen de Munt en het *Théâtre du Parc*, dat was herdoopt tot *Hollandse Schouwburg* en later *Variétés*, onder eenzelfde bestuur. De eerste was gereserveerd voor de lyrische kunsten, het tweede voor het gesproken theater, maar allebei brachten ze een uitsluitend Frans repertoire. De vorst bleek van theater te houden, want hij liet in 1816 een theater bouwen in het kasteel van Laken door de Dinantse architect Ghislain-Joseph Henry. De bouw van de nieuwe Munt-schouwburg was pas in 1819 voltooid.

EEN TSARINA OP ZOLDER

Op 3 juli 1816 richtte Willem I de Academie, die in 1797 was afgeschaft, weer op. De kunstenaars waren opgetogen, en nog meer toen vanaf 1818 de zolders van het voormalige hof van Lotharingen tot tentoonstellingszalen werden verbouwd. In datzelfde jaar zou de keizerin van Rusland¹¹ zonder mopperen de tachtig treden naar de zolder beklimmen, waar ze drie uur lang de schilderijen van egiptische en oudere meesters bestudeerde. Ze was in het gezelschap van haar dochter Anna Pavlovna (1795-1865), prinses van Oranje, van haar schoonzoon en diens zoon, groothertog Michaël.¹² Andere bezoekers waren echter minder moedig en het was met opluchting dat de kunstenaars in 1821 opnieuw in de zalen van het museum konden exposeren, zoals in de tijd van Napoleon. Tot in 1826 zouden er ook bijzondere tentoonstellingen worden georganiseerd in het voormalige hof. Deze werden aangekondigd in de pers en druk bezocht. Ze dienden om fondsen te werven voor de godshuizen van de ursulinen en van Sint-Catharina. De schilders Jacques-Louis David, Joseph Odevaere en François-Joseph Navez¹³ exposeerden er hun werk.

KONINKLIJKE BABY'S EN TROMPETGESCHAL

Een belangrijk moment was de geboorte van een koninklijke baby, die werd gevierd met een groot bal. Na de toekomstige Willem III, geboren in 1817, waren het prins Alexander in 1818, prins Hendrik in 1820, prins Ernst in 1822 en prinses Sophie in 1824 die aanleiding waren voor feestelijkheden. Als die niet in het paleis werden georganiseerd, hadden ze plaats in de Munt. Zo woonde daar op 10 februari 1823 een illustre gezelschap een komedie bij. Een getuigenis uit die tijd vertelt hoe dat in zijn werk ging: "Meteen na de voorstelling demonteerden de werklui snel het decor, want vandaag geeft Willem voor de adel en burgerij een bal en souper in het theater. De toneelzaal wordt dan veranderd in een balzaal en de werklui installeren een daartoe voorzien parket dat de scène verlengt en doorloopt tot onder de eerste rij van de loge. Er wordt een grote fluwelen wimpel (men zegt een 'paviljoen') opgehangen aan de achterkant van de zaal, die aangeeft dat het hof het bal met zijn aanwezigheid zal vereren."¹⁴ Het nieuwe theater hield hiermee een traditie in ere. Enkele dagen later woonde de prins van Oranje een groot feest bij in de Vauxhall. Volgens de prinses van Hessen verdrongen er zich in de bijtende kou 1300 gekostumeerde mensen, die mazurka's, contradansen en polonaises dansten om zich op te warmen.

Eigenaardig genoeg kunnen we stellen dat het bewind van Willem I eindigde met trompetgeschal. Op 20 juli 1830 organiseerde het Brusselse stadsbestuur namelijk een harmoniewedstrijd, die een groot en enthousiast publiek trok. De muziekcorspsen, die de avond voordien met kanonschoten waren onthaald, defileerden terwijl ze marsen speelden in de richting van het stadhuis. De eerste avond bood de *Société de la Grande Harmonie* zelfs een galaconcert aan, gevolgd door een vuurwerk en een bal in hun lokalen bij de Lakensepoort. De volgende ochtend, bij de overhandiging van de prijzen, werden er een volksfeest en een openluchtbal georganiseerd in de Vauxhall en het Warandepark. Er waren meer dan vijfduizend aanwezigen. Een week later, op 27

juli, begon de Julirevolutie in Parijs en na drie dagen van spanning werd Karel X (1757-1836) ontroond en vervangen door Lodewijk Filips van Orléans (1773-1850).

Op 25 augustus, de dag dat Willem I 59 jaar werd, markeerde de voorstelling *De stomme van Portici*, de romantische opera van Auber, in de Munt het begin van een opstand die al enige tijd broeide. De beperking van politieke en religieuze vrijheden, samen met de ondervertegenwoordiging en fiscale exploitatie van de zuidelijke provincies, had voor een voortdurend ongenoegen gezorgd. De opstandelingen konden uiteindelijk de Bataafse troepen verdrijven en riepen de onafhankelijkheid van België uit. Een nieuw tijdperk begon, onder leiding van de dynastie van Saksen-Coburg-Gotha.

HET KONINGSPLEIN, EEN THEATER IN OPENLUCHT

België was nog maar pas onafhankelijk geworden toen de buurlanden het al in hun voordeel wilden verbrokkelen. Talleyrand⁵ was geen tegenstander van de regelrechte annexatie van Wallonië en Brussel door Frankrijk, de overdracht van het voormalige prinsbisdom Luik aan Pruisen, en Vlaanderen aan Groot-Brittannië. De voorlopige regering verzette zich met klem tegen deze onkiesse voorstellen. De Conferentie van Londen, die plaats had in januari 1831, maakte een einde aan de onzekerheid. De Europese grootmachten bekrachtigden de erkenning van een nieuwe neutrale staat.

Door de installatie van Leopold van Saksen-Coburg-Gotha (1790-1865) als eerste koning der Belgen behoorde het jonge land voortaan tot de constitutionele monarchieën en parlementaire democratieën. Nadat de vorst de politieke situatie had gestabiliseerd en de officieus van de troepen van Willem I in Antwerpen deels had afgeslagen, werkte hij aan de duurzaamheid van de natie in wording die hem was toevertrouwd. Voor zijn eedaflegging, die plaats had op 21 juli 1831, werden tal van feesten georganiseerd. Ze waren vergelijkbaar met

de feestelijkheden die zijn voorgangers hadden gekend, maar deze keer leek het enthousiasme grenzeloos.

Vanaf de Lakensepoort, waar een triomfboog ter ere van de vorst was opgericht, begroette en bejubelde de menigte de stoet van de koning (afb. 5). Op het hele parcours stond een uitzinnige menigte. Op het Koningsplein, voor de kerk van Sint-Jacob-op-Koudenberg, stond een groot, met rood bekleed podium, versierd met standaards in de driekleur. Deze episode werd onder meer vastgelegd door de schilder Ferdinand de Braekeleer en door vele anderen die zich bewust waren van het belang van het moment. Alle herenhuisen op het plein waren bevestigd en versierd met guirlandes. Eens te meer ontpopte dit symbolische plein in Brussel zich tot een echt openluchttheater. Geheel volgens de traditie gaf de vorst een groot volksfeest in de Vauxhall, in aanwezigheid van de burgerwacht. Toen de festiviteiten voorbij waren, zette Leopold I zich aan het werk. Nadat hij de militaire kwesties had geregeld, wilde hij de nieuwe hoofdstad voorzien van een hof dat het prestige van zijn koninkrijk en de dynastie moest vestigen.

DE MONDAINE KALENDER

De vorst moest snel een bruid vinden. Zijn keuze viel op Louise Marie van Orléans (1812-1850), de oudste dochter van Lodewijk Filips. Dit was een manier om een alliantie aan te gaan met Frankrijk en de annexionistische neigingen van deze grote buur te temperen (afb. 6). Het huwelijk had plaats op 9 augustus 1832 in het kasteel van Compiègne. Daarna doorkruiste de nieuwe vorstin België en werd ze overal toegejuicht door de menigte. Leopold superviseerde alles en Louise Marie⁶ schreef aan haar moeder, koningin Maria Amalia: "*Le Roi tient à ce que je sois élégante et bien habillée, d'autant plus qu'il ne recule pas devant quatre, cinq et même six toilettes par jour.*"⁷

Louise Marie wilde haar echtgenoot bijstaan. Ze herinnerde zich de befaamde quadrille die haar nicht, de hertogin van Berry⁸, in 1827 in Parijs had

Afb. 5

Naar het voorbeeld van de Blijde Intredes van vroeger werd besloten om op verschillende plaatsen in Brussel triomfbogen op te richten om koning Leopold I waardig te ontvangen. Op 21 juli 1831 passeerde de vorst onder de triomfboog aan de Lakensepoort. Tekening van H. Brown en H. Hendrickx (© SAB).

Afb. 6

Koningin Louise Marie was ongetwijfeld onder de indruk van deze reusachtige triomfboog, die ter ere van haar was opgericht op het Koningsplein, in de traditie van de Blijde Intredes. Foto J. Severin-Ghémard (© SAB).

Afb. 7

De Magdalenazaal was volledig verlicht met gaslampen voor de ontvangst van het vorstenpaar, koning Leopold I en koningin Louise Marie. Gravure en lithografie van Stroobants naar een tekening van Balat (@ privéverz., DR).

georganiseerd en nam de draad van de gekostumeerde bals weer op. Ze inspireerde zich daarvoor op de geschiedenis van onze provincies en verkleedde zich achtereenvolgens als Johanna van Aragon, Margaretha van Oostenrijk, Johanna van Constantinopel en Maria van Bourgondië. De bals aan het Brussels hof maakten naam en de elite stroomde vanuit heel Europa toe. De koninklijke initiatieven kregen navolging. Op 19 februari 1846 organiseerde de *Société de Commerce* een bal ten behoeve van de armen. De decoratie van het stadhuis werd voor die gelegenheid toevertrouwd aan architect Poelaert¹⁹, die het met 5500 bloemenvazen en 6000 kaarsen omtoverde tot een idyllische plek. De wachtkamer van de bodes was als bij wonder veranderd in een met klimop begroeide grot en de raadzaal was ingenomen door een Italiaanse tuin met bloemen- en rankenquirlandes. De drieduizend toegangskaartjes waren binnen enkele uren uitverkocht.

Op 26 september 1848 wilde de *Cercle Artistique et Littéraire de Bruxelles*, die op 23 november 1847 was opgericht, de koning bedanken omdat hij hun beschermheer was. Ze organiseerde een groot bal in de Magdalenazaal, waar kunstenaars en leden van het *Congrès Agricole* exposeerden. Het rijke, door architect Balat²⁰ ontworpen decor ontsierde de nationale triomfen. Er werden kosten noch moeite gespaard om alles met gas te verlichten, wat destijds een echte luxe was (afb. 7).

De aristocratie en de grote bankiers maakten ook grote sier en de recepties volgden elkaar in een snel tempo op. Het volstaat om de agenda van de echtgenote van de bankier Abel Warocqué erop na te slaan om hier een beeld van te krijgen. Voor de maand februari 1841 kunnen we lezen dat het echtpaar op de 11de is uitgenodigd voor het huwelijk van juffrouw Matthieu, op de 12de voor een hofbal, de 13de voor een bal bij Cosée, de 16de voor een bal bij de familie

t'Kint, de 17de op een avond bij Maskens, de 20ste op een bal bij van der Elst, de 22ste een bal bij Willems, de 24ste een bal bij Van Volxem en de 27ste een bal bij Engler...²¹ Het seizoen is volop aan de gang. Geboortes en naamfeesten, verjaardagen en officiële plechtigheden zijn allemaal aanleidingen om te feesten. In 1840 had de familie van Arenberg zelfs de eer om de koning en de koningin te ontvangen op een bal in het Egmontpaleis.

Als er niet werd gedanst, ging men naar het theater. De jaren 1840 waren wat dat betreft bijzonder vruchtbaar voor Brussel, want het *Théâtre des Nouveautés* opende in 1844 zijn deuren op de Antwerpselaan in Molenbeek. In 1845 volgde het *Théâtre du Vaudeville* in de Bisschopsstraat, daarna het *Théâtre des Galeries* en tot slot het *Théâtre du Cirque* in de Circusstraat - het toekomstige Alhambra, met de voorgevel in de huidige E. Jacquainlaan. Op 1 september 1844 was het *Théâtre du Parc* na een lange

periode van onzekerheid weer open voor het publiek. De toeschouwers lieten dit theater echter enigszins links liggen, hoewel het zijn programma verrijkte met chromatropen, comicorama's en polyrama's. De zaal sloot in 1848 opnieuw tijdelijk haar deuren.

EEN MINIATUUR-LOUVRE

Om zich te vermaken kon de elite ook rekenen op de nieuwe *Galerie du musée*, gebouwd tussen 1827 en 1830, op het einde van het Hollandse bewind. Het lijkt geen twijfel dat de architecten zich hebben geïnspireerd op de grote *Galerie du Louvre*, maar het effect stelde sommigen teleur. Zo schreef William Thackeray: "Het is een belachelijk kleine galerij, die op een belachelijke manier het Louvre imiteert, met compartimenten en zuilen die in de edele galerij van Parijs te zien zijn, maar hier zijn de zuilen en kapitelen in stuc en zijn ze wit, in plaats van in marmer en goud."²² In 1830 ontfermde de *Société pour l'Encouragement des Beaux-Arts* zich een laatste keer over de kunstsalon, daarna nam de regering de fakkel over en probeerde die traditie voor te zetten. Tussen 1832 en 1839 werd in het huidige Paleis der Academiën, dat voordien was voorbehouden aan de prins van Oranje, een publiek toegankelijke schilderijencollectie ondergebracht. Daardoor was het paleis gedurende korte tijd een van de belangrijkste Brusselse bezienswaardigheden.

Er waren echter nog andere aspiraties. In 1842 werd de *Cercle du Parc* opgericht, die aan een duidelijke behoefte beantwoordde. Daar kon een mannelijk publiek zich vermaken met bridge, schaak en biljart. De middenklasse was tevreden met cafés, die in 1830 nog niet zo talrijk waren in de hoofdstad. Er waren er eigenlijk maar drie: de *Mille Colonnes*, dat al bestond van 1825 en in de buurt van de Muntschouwborg gelegen was, net als het *Café Suisse* op het Zwitserlandplein 6 en het *Café de l'Amitié*, dat uitgaf op het Koningsplein. Daar werd kaart, schaak of domino gespeeld. Het 'café-concert-casino' van de galerijen zou pas in 1853 worden geopend. In de loop van de tijd zouden er steeds meer dergelijke etablissementen komen, wat

de economische welvaart van de opkomende burgerij weerspiegelde.

Op 11 oktober 1850 overleed de koningin na een pijnlijke ziekte. Er werden tal van missen gehouden, die een grote massa volk trokken. Door de lange rouwperiode werden alle feestelijke activiteiten opgeschort, maar stilaan hernam het leven. In 1851 organiseerde de stad Brussel een harmoniewedstrijd. Op 24 september traden de formaties op in de pas gebouwde kiosk op de Grote Markt, die gedecoreerd was met blazoenen, banieren, wapenschilden, vlaggen en bloemenslingers. Elders in Brussel, in de Kruidtuin, die was ingewijd in september 1829, opende een feestzaal die tussen 1852 en 1854 was ingericht door architect Suys. De hoofdstad had er een nieuwe gelegenheid tot vermaak bij. Deze feestzaal zou echter in 1870 haar deuren sluiten en zou worden verbouwd tot herbarium.

DE FEESTVERLICHTING VAN DE NIEUWE LEOPOLDSWIJK

Toen de hertog van Brabant²³ op 9 april 1853 meerderjarig werd, kon er weer worden aangeknoopt bij de grote monarchale feesten. De eerstesteenlegging van het viaduct van de Wetstraat was een van de cadeaus voor de toekomstige Leopold II (1835-1909), een voorteken voor deze toekomstige 'koning-urbanist' die het uitzicht van Brussel zou veranderen. De dag, die bestond uit tal van officiële en volkse hommages, werd afgesloten in het *Théâtre du Cirque* met een gedenkwaardig spektakel dat door vierduizend toeschouwers werd bijgewoond. *De Vereniging voor Volksbeschaving* bracht voorstellingen in de Munt, terwijl in het *Théâtre du Parc*, dat pas weer was opengegaan, het publiek toestroomde. Op de binnenplaats van het stadhuis werd in allerijl een door architect Poelaert ontworpen tijdelijk paviljoen in hout opgetrokken. Door de intensieve feestverlichting in de buurt van de in 1849 gewijde Sint-Jozefkerk²⁴ en van de nieuwe herenhuizen in de Leopoldswijk konden de feestelijkheden tot laat in de nacht doorgaan. Zoals elk jaar ging op de zondag na 13 juli vanuit Sint-Goedele de

processie van het Heilig Sacrament van Mirakel uit, een traditie die terugging tot 1530. Het huwelijk van de hertog van Brabant met aartshertogin Maria Hendrika (1836-1902)²⁵, dat een maand later plaatsvond, was de aanleiding voor tal van festiviteiten, die begonnen op 22 augustus 1853. Voor het stadhuis, verlicht met twintigduizend lantaarns, defileerde de grote optocht van de gilden en tal van reuzen.

De bevolking moest niet lang wachten op een vervolg, want in september begon alles opnieuw met de jaarlijkse viering van de onafhankelijkheid van België. Die ging gepaard met een erg gewaardeerde nationale schietwedstrijd en duurde enkele weken, soms zelfs tot begin oktober. De jaarlijkse processie van het Heilig Sacrament van Mirakel was in juli 1855 uitzonderlijk. De recente verkondiging van het dogma van de onbevleete ontvangenis van Maria genereerde een uitzonderlijke vroomheid en over het hele parcours werden rustaltaren geplaatst. Hoewel ze minder indrukwekkend waren, deden deze tijdelijke bouwsels denken aan de Blijde Intredes en aan de grote optochten van het ancien régime.

EEN FEESTELIJK JUBILEUM

Het jaar 1856 was bijzonder feestelijk, want koning Leopold I vierde zijn 25 jaar koningschap. Het feest duurde drie dagen, van 21 tot 23 juli (afb. 8). Ter herinnering aan deze gebeurtenis liet het gemeentebestuur een fontein oprichten in het midden van de Grote Markt. Die zou echter niet lang standhouden door problemen met de watertoevoer. Er hingen nog meer vlaggen dan anders aan het Paleizenplein, terwijl het plein van de *Société Civile*, de huidige Frère Orban square, getooid was met rijkversierde tribunes. Het was hier dat de koninklijke familie plaatsnam om de stoet met allegorische wagens te zien voorbijtrekken. Bij deze gelegenheid maakte Dubois de Nehaut een van de eerste fotoreportages ooit. De eerste dag werd besloten met een banket in het parlement en een bal in het paleis. De volgende dagen werden er volksfeesten georganiseerd. De Muntschouwborg

kon niet worden gebruikt, want die was in 1855 geteisterd door een brand en werd nog volop heropgebouwd door architect Poelaert.

In 1857 deed de jonge aartshertogin het gekostumeerde bal weer herleven en nodigde ze een groot gezelschap uit in het koninklijk paleis. Maria Hendrika droeg een hoepelrok en beeldde haar grootmoeder Maria Theresia uit, terwijl haar echtgenoot, de hertog van Brabant, een pruik met krullen, zijden kousen en een gebrocheerde redingote droeg. Gravin van Hane Steenhuyse en Maria Leczynska, mevrouw Goethals, gravin Richilde van Henegouwen en de dochters van graaf Vilain XIII waren verkleed als Limburgse boerinnen. Voor dit illustere gezelschap was de weg naar het paleis niet lang.

Op een steenworp van het paleis lag namelijk de eerste verkaveling *extra muros*, die een enorm succes kende. In 1847 waren er al 115 herenhuisen gebouwd en telde ze ongeveer 500 inwoners. De Leopoldswijk werd al snel de voornaamste buurt van Brussel. Ze was aantrekkelijk door haar brede straten, waardoor veel licht kon binnenvallen in de weelderige interieurs. De aristocratie, gefortuneerde industriëlen en burgerij verlieten het centrum van de stad om zich in de gezondere bovenstad te vestigen, in de nabijheid van andere prestigieuze lanen waar zich al andere leden van de elite hadden gevestigd.

De familie van Oultremont woonde in de Brederodestraat, in het huis waar nu de Koning Boudewijnstichting is gevestigd. De prinsen van Chimay woonden in de Kanselarijstraat, de families Lalaing en Liedekerke in de Hertogsstraat. De prinsen van Ligne verdeelden hun tijd tussen hun herenhuis in de Koningsstraat en dat op de Kunstlaan met equipages en feestzalen. De Wetenschapsstraat, niet ver daarvan, werd graag vergeleken met de *Boulevard Saint-Germain* in Parijs. De hertogen van Beaufort, de familie van Ursel, de bankiers Horowitz en Montefiore-Levi kruisten er elkaar in hun koets. Graaf van der Noot had er tussen 1858 en 1860 een echt paleis laten bouwen en ook de familie van Chastel

Afb. 8

Louis Pierre Théophile Dubois de Nehaut maakte een van zijn eerste gekende fotoreportages naar aanleiding van het 25-jarige koningschap van Leopold I op 21 juli 1856. Op deze foto vereeuwigde hij de eretribune die voor de Sint-Jozefkerk stond, op de plaats van de huidige Frère Orbansquare (© verz. Wilfried Vandevelde).

kwam er zich vestigen, hoewel die haar huizen in de Hertogsstraat en op de Grote Zavel behield. Het mondaine leven bruiste in de Leopoldswijk en iedereen leefde er in goede verstandhouding.

Het was om die reden dat de Louizalaan, ingehuldigd in 1866, niet meteen het verwachte succes kende. Tal van grote namen hadden al een adres in de Leopoldswijk. Na verloop van tijd echter kwam de Louizalaan wel in de gratie bij baron Zuylen van Nyevelt, baron Gustave van Mévius, burggraaf van Roest van Alkemade en graaf Stéphane van Alcantara en - veel later - bij prinses Clementina, die zich op nr. 241 vestigde. Leopold I heeft deze nieuwe laan niet meer gezien, want hij overleed op 11 december 1865. Enkele dagen later stond voor de staatsbegrafenis een grote met zwart beklede tribune op het Koningsplein. Er stroomde opnieuw een grote menigte toe, maar deze keer werd het gejuich ingeruild voor een meditatieve stilte ter herinnering aan de overleden vorst.

Afb. 9

De Koninklijke Muntchouwburg werd aan de buitenkant identiek herbouwd, maar het interieur kreeg een weelderige decoratie in *Second Empire*-stijl. Vanaf 1870 werd de operazaal een van de tempels van het wagnerisme (picture © Georgesdekinder.com).

SARAH BERNHARDT, RÉJANE EN LA MELBA

De hertog van Brabant besteeg de troon in 1865 onder de naam Leopold II. Profiterend van de welvaart van het land zou hij een grote bijdrage leveren aan de culturele en stedenbouwkundige ontwikkeling van de hoofdstad. Maar liefdadigheid begint bij jezelf en hij besloot het koninklijk paleis te vergroten. De werken duurden meerdere jaren; het paleis werd uitgebreid met een gebouw met grote, weelderige salons en met de troonzaal. Terwijl de koning weinig gevoel had voor de kunsten en muziek "un bruit qui coûte cher" noemde, was de koningin vaak te zien in de Munt met zijn nieuwe zaal. Architect Poelaert had schitterend werk geleverd. De fonkelende, weelderige studecoratie in neorococo had hij gecombineerd met rood fluweel en met het koper van het *Second Empire* (afb. 9). Maria Hendrika ging ook veel naar het theater. In die tijd was vooral het in 1867 opgerichtte *Théâtre Molière* geliefd, net als het *Théâtre Royal du Parc*, dat na een brand was heropgebouwd. Dat laatste bracht stukken uit het Belgische repertoire met titels die ons vandaag doen glimlachen: *La Chasse au Poulet* (*De jacht op de kip*), *Les Potiches de Damoclès* (*De porseleinen vazen van Damoclès*) of *La Laitière d'Anderlecht* (*Het melkmeisje van Anderlecht*). Het is weinig waarschijnlijk

dat de vorstin hier veel aandacht aan besteedde. Maar Parijse theatergroepen hadden opnieuw de weg naar Brussel gevonden en er stonden grote namen op de affiches, met in de jaren 1880 zowel Sarah Bernhardt als La Melba²⁶ of de actrice Réjane.

Vanaf 1873 had het *Concert Noble* de Vauxhall verlaten en opende het zijn salons en indrukwekkende balzaal in de Aarlenstraat voor de elite. Voor wie niet over een eigen receptieruimte beschikte, was dit een uitgelezen alternatief. Niet ver daarvandaan, in de wijk van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw, had architect Wilhem Khunen in 1877 de leiding over de bouw van het Koninklijk Circus. De zaal in de vorm van een onregelmatige veelhoek met 37 m diameter sloot aan bij de aanpalende gebouwen en kreeg zowel binnen als buiten een exotische decoratie. Het Koninklijk Circus werd ingehuldigd in hetzelfde jaar als de nabijgelegen koninklijke baden, die in 1878 werden ontworpen door architect Adolphe Vanderheggen. Dit luxe-etablisement deed tot in 1886 in de winter dienst als theater en in de zomer als zwembad. Later verloor het wat van zijn glans en trok het een ander publiek aan.

De stad Brussel, waar talrijke stedenbouwkundige ingrepen werden gedaan, beschikte nu zowel in het

centrum als in de periferie over brede lanen. Pleinen en brede voetpaden nodigden de etablissementen uit om er terrassen te plaatsen, die een gevarieerde clientèle aantrokken. In 1873 opende het *Café Sesino*²⁷, ontworpen door architect De Keyser, op de pas aangelegde Centrale laan, de huidige Anspachlaan. Het café trok meteen tal van intellectuelen aan, die hier graag samenkwamen. Later werd het de verzamelpaats voor redacteuren van het literaire tijdschrift *La Jeune Belgique* en werd het gefrequenteerd door avant-gardistische dichters als Maurice Maeterlinck, Charles Van Lerberghe, Emile Verhaeren en Albert Giraud, schrijvers als Georges Eekhoud en Camille Lemonnier en de schilder Fernand Khnopff.

De Beurs, die ook in 1873 werd ingewijd, kreeg het jaar daarop een café met de weinig verrassende naam *Café de La Bourse*, ontworpen door architect Emile Janlet. Deze plaatsen waren voortaan een must en werden almaar talrijker. Op het Muntplein opende *L'Ancien Domino*, in de Schildknaapstraat het *Café de l'Europe*, in de Prinzenstraat de *Trois Suisses* en even later, in 1886, *Le Cirio*. Dit laatste was in die tijd ook een verkooppunt voor Italiaanse producten die werden geïmporteerd door de uit Turijn afkomstige industrieel Francesco Cirio.

In 1879 waren de plannen van koning Leopold II om een groot complex te bouwen voor de nationale tentoonstelling van producten van de Belgische kunst en industrie hét gespreksonderwerp van de Brusselaars. Toen de vorst op 16 september 1880 het lint doorknipte naar aanleiding van de viering van het vijftigjarige jubileum van België, was het ambitieuze project nog niet helemaal voltooid. Een patriotische stoet trok voorbij de indrukwekkende tribune, waar de gezagsdragers van het land rond de voltallige koninklijke familie hadden plaatsgenomen. In de paviljoenen in staal en glas, die openlijk geïnspireerd waren op het befaamde *Crystal Palace* van de wereldtentoonstelling van Londen in 1851, was het beste te bewonderen dat België te bieden had op het vlak van industrie, oude industriële kunst, onderwijs, land- en tuinbouw. Dagelijks stroomde een massa mensen toe die profiteerden van het park en zijn attractie, zelfs in die mate dat de stad besloot het park te vergroten met aangrenzende percelen die nog altijd braak lagen (afb. 10).

In de Europese pers werd gesproken over dit evenement en over België en Brussel. Dit genereerde een dynamiek die resulteerde in de opening van tal van nieuwe plaatsen voor amusement. In 1880 werd in de Henegouwenlaan (de huidige Lemonnierlaan) het *Ancien*

Panorama geopend voor reizende circussen, wat vooral een jong publiek aantrok, terwijl de *Jardins Napolitains* een nieuwe groene ruimte waren in de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuwwijk. Niet ver daarvandaan werd in datzelfde jaar het Eden-Theater gebouwd, ontworpen door architect Wilhelm Kuhn. Het bezat een verrassend exotisch interieur met een wintertuin, kunstgrotten, een weelderig oosters decor, fontein en palmbomen.

.....
BELGIË DEFILEERT VOOR DE TOEKOMSTIGE KEIZERIN VAN OOSTENRIJK

Deze faam en rijkdom wekten een zekere hebzucht bij anderen. Keizer Frans-Jozef (1830-1916) aarzelde dan ook niet om de hand van prinses Stefanie (1864-1945) te aanvaarden voor zijn zoon en troonopvolger aartsheerzog Rudolf (1858-1889). De Coburgs werden door de Habsburgers als parvenu's beschouwd, maar hun grote inkomsten maakten veel goed. Koning Leopold II genoot van deze meesterzet en zijn echtgenote was in de wolven over het idee dat haar dochter keizerin zou worden. Toen de verloofde zich klaarmaakte om het land te verlaten, werd op de Centrale laan een indrukwekkende afscheidsceremonie gehouden (afb. 11). Voor de Beurs, onder

Afb. 10

Op 16 augustus 1880 vond in het Jubelpark een vaderlandslievend feest plaats ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de Belgische onafhankelijkheid (© SAB).

een reusachtig baldakijn, schouwden de koninklijke familie en de regering de stoet die bestond uit scholen, militaire detachementen, de gilden en al wat er in het land aan verenigingen en notabelen was - kortom, genoeg om de Oostenrijkse delegatie paf te doen staan.

De avond voordien was er een prachtige receptie gegeven in de salons van het paleis, een gebeurtenis die paste in de nog altijd overvolle agenda van de adel. De *beau monde* verdrong zich op een toernooi in kleren uit de tijd van Lodewijk XV in de manege van de hertogen van Arenberg, op de jaarlijkse revues van barones Max Pycke, de komedies van het *Concert Noble*, de ruitersfeesten van het Koninklijk Circus, het Lodewijk XIV-bal gegeven door de ambassadeur van Frankrijk⁸ of de aubades aangeboden in het paleis van de graven van Vlaanderen, waarvan de feestzaal over een orkestbak beschikte.

Overdag, wanneer de dames elkaar ontmoetten voor een kopje thee of een partijtje bridge, gingen de mannen naar hun club of woonden ze een voordracht bij, een activiteit die destijds erg in de smaak viel. Sommige gastvrouwen ontvingen op bepaalde dagen; dit werd aangekondigd in de kranten. Barones Zoé de Rothschild, die in 1882 was getrouwd met Léon Lambert, ontving in haar huis in de Marnixstraat (met een gevel van 60 meter) beeldhouwers, muzikanten en aristocraten. De volledig aanpasbare balzaal was bijna nooit leeg.

Maar frivoliteit ging ook samen met solidariteit. Toen de pers na de rampen van de winter van 1890-1891 een hulpactie op touw zette, werd iedereen gemobiliseerd. Er werden loterijen georganiseerd, operavoorstellingen, een groot openluchtbal in het Ter Kamenbos, en een ruitertoernooi dat het jaar 1549 deed herleven, toen Maria van Hongarije Karel V onthaalde. Hiervoor

Afb. 11

Wanneer een prinses het Belgische grondgebied verliet, was het de gewoonte haar een plechtig afscheid te bezorgen. Dat gebeurde ook toen prinses Stefanie, dochter van Leopold II, zich verloofd had met aartshertog Rudolf, de Oostenrijkse troonopvolger. Op 2 mei 1881 defileerde 'heel België' voor de jonge vrouw, die had plaatsgenomen onder een baldakijn voor de Beurs (foto Alexandre © SAB).

werd een burcht in bordpapier voor het Broodhuis gezet. Het succes was fenomenaal en er moest zelfs een extra trein worden ingezet vanuit Parijs. De Grote Markt behield de grote rol die ze speelde in het leven van de hoofdstad. In juli 1887 werd een permanente kiosk op het plein gezet die moest dienstdoen bij lokale kermissen. Ze werd het lieveheersbeestje genoemd. Het dak was kleiner dan de basis en was dus in geval van regen vrij nutteloos. De kiosk verdween in 1895 en werd vervangen door een andere, die een nog korter bestaan kende.

In 1883 begon de bouw van een Vlaamse schouwburg, waar al lang op werd gewacht. Dit meesterwerk in neorenaissance, ontworpen door de Vlaamse architect Baes, was in 1887 voltooid, net als het *Théâtre de la Scala*. Samen met het *Théâtre du Vaudeville*, dat in 1884 opende, en het *Théâtre de la Renaissance*, dat sinds 1878 actief was in de Brabantstraat, probeerden ze aan een almaar grotere vraag te voldoen. In 1888 opende de *Société Anonyme du Passage du Nord*, die een aantal zalen voor bijeenkomsten en voorstellingen verenigde, het *Museum Castan*. Dit was een soort Belgische tegenhanger van het *Musée Grévin*, dat in Parijs eveneens in een galerij, de *Passage Jouffroy*, was gevestigd. Toen de eigenaar in 1895 overleed, sloot het museum zijn deuren en werden de twee grote ruimten verbouwd tot een theater.

PROGRAMMA'S EN SEIZOENEN

De jaren 1890 waren een soort cultureel hoogtepunt voor de hoofdstad van het land. Als je tijdschriften uit die tijd inkiijkt, vind je de programma's van de belangrijkste zalen van Brussel, die open waren van oktober tot eind mei. Ze hielden rekening met de 'migraties' van de elite, die in de zomer naar het platteland trok en dan ongeduldig wachtte op het jachtseizoen vooraleer terug te keren naar haar stadswoningen. Het *Théâtre Molière* was een uitzondering en liet zijn programma doorlopen, terwijl het *Théâtre des Galeries* half augustus aan het seizoen begon. De andere wachtten tot september of oktober. Soms verhuisden theatergezelschappen naar gunstiger oorden, zoals het kuuroord van Spa, dat altijd op zoek was naar attracties voor zijn groeiende aantal gasten.

In november 1891 werd er druk commentaar geleverd op het verbod om nog sigaren te roken in het *Alcazar*²⁹ en het *Alhambra*³⁰. Diezelfde maand werd een internationale wedstrijd aangekondigd in de feestzaal van Sint-Joost-ten-Node, in de *Cercle d'Escrime*, muziekavonden in de *Cercle des Arts et de la Presse*, klassieke concerten en biljartwedstrijden in de *Grande Harmonie* en voorstellingen van het *Circus Busch* en *Circus Wulff*, waar de hele Brusselse *beau monde* naartoe ging. In het *Museum Castan* waren de Azteken en de vrouw met de baard te zien. In de Munt werden *Rigoletto*, *Faust* en *Salammbô* opgevoerd. De schilder Georges de Saint-Cyr opende zijn salon in de Regentschapsstraat, waar zijn collectie eigentijdse meesters door iedereen kon worden bewonderd.

In september 1892 kondigde een berichtje de komst in Brussel van prinses Solms-Braunfels aan, die "de winter in Brussel zal doorbrengen en daarvoor een groot herenhuis huurt in de Wetenschapsstraat, waar ze talrijke feesten wil geven". In oktober kondigde de Munt zijn heropening aan met de komst van Sarah Bernhardt, die *Phaedra* kwam spelen in de namiddagvoorstelling. Ook het voormalige lyrische theater van het Marktplein heropende onder de nieuwe naam *Palais des Fêtes et des Académies nationales*. Het artistieke comité van *L'Aréopage du*

XXe siècle (wat een naam!) stelde de belangrijkste werken van Joseph Stevens tentoon ten voordele van de armen. Het orkest van het Tweede Regiment van de Gidsen trad op in *Bruxelles-Attraction*, en vlak bij de Beurs werd *Bruxelles-Electrique* opgevoerd in het Alcazar.

Maria Hendrika maakte bijna elke week gebruik van haar loge in de Munt, in het gezelschap van de prinsessen Clementina, Joséphine en Henriette, de dames Lambert en Warocqué. Vaak woonde ze ook een avondfeest bij ten bate van de strijd tegen de slavernij of ging ze naar een fancy fair in het Academiënpaleis voor de goede werken van de hoofdstad. *Le Pôle Nord*, waar in de winter vijf grote gemaskerde bals werden georganiseerd, opende het seizoen, dat in januari zijn hoogtepunt kende, met een bal in de *Grande Harmonie*, organiseerde hofbals, een bloemenbal bij de familie Spoelberch, een verkleed bal bij de graven van Ansembourg of een *garden party*, aangeboden door de koning en de koningin naar aanleiding van de komst van de hertog van Edinburgh. We lezen hierover: “*La saison mondaine bat son plein. D’ici au 6 février prochain, jour de mardi gras, les cotillonners n’auront pas de répit. La venue précipitée du Carême a amoncelé les invitations. On sort d’un salon pour entrer dans un autre. À peine ces dames ont-elles eu le temps de passer les faiseurs de toilette. Chez Hirsch, notamment qui a la spécialité des toilettes de cour, on travaille jour et nuit.*”

.....
VROUWENHOEDEN VERBODEN IN DE MUNT

In 1893 werd een nieuwe kunstkring opgericht onder de naam *Le Sillon*, terwijl *Les XX*³¹ in de loop van februari zijn tiende jaarlijkse internationale Salon voor schilder-, beeldhouw- en tekenkunst organiseerde. De *Salon des Beaux-Arts* had plaats in september en oktober, maar het seizoen werd voortgezet met een overvloed aan uiteenlopende activiteiten. De boksende kangoeroe trok volk in het Museum Castan, de quadrille van de Moulin Rouge was te zien in het Alhambra, waar ook Loïe Fuller³² optrad en de Koninklijke Serres waren voortaan toegankelijk voor het publiek. De vorsten openden op

Afb. 12

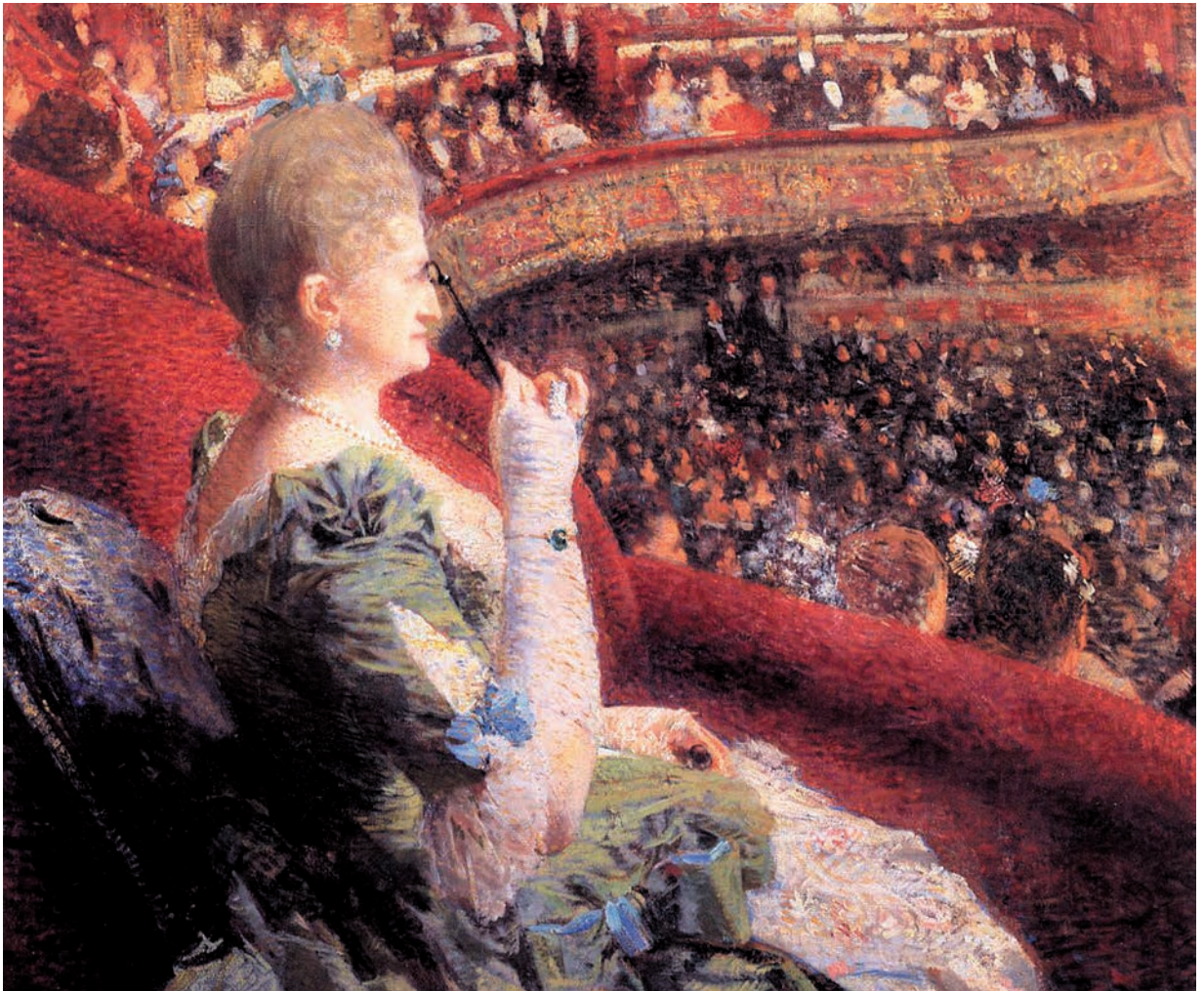
Na de catastrofale brand van 1855 werd de Koninklijke Muntscouwburg volledig herbouwd onder leiding van architect Joseph Poelaert. Op de foto een zicht uit de jaren 1890 (© SAB).

pinkstermaandag de velodroom van het Ter Kamerenbos en bewonderden de pistes, tribunes, buffetten, tuinen en de terreinen voor *jeu de boules* en tennis. In de mooie zaal van de Munt (afb. 12) werd volop gemopperd, want voortaan mochten dames geen hoed meer dragen in de stalleten en moesten ze hem afgeven in de vestiaire. Ze moesten dus andere kunstgrepen bedenken om op te vallen en de modehuizen van Brussel en Parijs wedijverden in verbeelding om hun klanten, tuk op succes, te laten schitteren. Minachtend taxeerden ze vanuit hun loge hun burens als ze ervan overtuigd waren dat zij zelf het prachtigste, alles overtreffende toilet droegen (afb. 13).

In de voormalige lokalen van de krant *La Chronique* werd op 1 maart 1896 de eerste filmvoorstelling van de gebroeders Lumière gehouden. Op 23 juli van datzelfde jaar vertrok de luchtballon van Capazza met moeite van de Grote Markt en bereikte hordend en stotend het Zoniënwoud. Brussel maakte zich intussen weer op voor de nieuwe wereldtentoonstelling van 1897. Hiervoor zou het terrein van het Jubelpark worden gebruikt, dat zou worden verbonden met de koloniale afdeling in Tervuren, de tweede pool

van het evenement, via een prestigieuze laan waaraan al een tijd werd gewerkt. Alles moest tijdig klaar zijn. De critici waren unaniem lovend over de feestelijke sfeer van het evenement, dat Europa van 10 mei tot 8 oktober in de ban hield. Het publiek was vooral enthousiast over het zogenaamde *Panorama van Caïro*. Emile Wauters had dit gigantische doek (114 x 14 meter) geschilderd voor een privé-firma en het werd nu gerecupereerd door een mecenas, die het onderbracht in een gebouwtje in Arabische stijl met minaret, ontworpen door architect Ernest Van Humbeek.

De grote toeloop van het publiek, die vergelijkbaar was met die van de grootste hoofdsteden, was ook gunstig voor andere projecten. De tweehonderdste verjaardag van de heropbouw van de Grote Markt werd gevierd met een adembenemende stoet en in de Hoogstraat 217 opende een nieuwe feestzaal in eclectische stijl, die de naam *Elysée* of soms *Valencia* kreeg. Sommige cafés beheerd door brouwers, die ze gebruikten als proeflokaal voor hun producten, werden voorzien van zonschermen, tot groot genoegen van de modieuze dames. In 1897 bezat de

Afb. 13

Zoals vele dames die hun sociale rang aan de buitenwereld wilden laten zien, had de echtgenote van Edmond Picard, een befaamd Belgisch jurist en schrijver, haar eigen loge in de Muntchouwburg. Op deze symbolische plaats werd zij geschilderd door Théo van Rysselberghe. Olie op doek, ca. 1887 (privéverz. © DR).

firma Wielemans-Ceuppens het *Café des Templiers* op het Beursplein, het *Café Teniers* op de Centrale laan 83 en het hotel-café *La Terrasse* op de Hene-gouwenlaan 173.

Het café *Diable-au-Corps* in de Koolstraat 12 mikte op een ander publiek. Het was ingericht in de stijl van de Brabantse *staminess*, zoals die nog talrijk te vinden waren langs de oude toegangswegen naar Brussel. Op de eerste verdieping bevond zich een klein theater, ingericht door de schilder Amédée Lynen, waar voorstellingen plaatshadden van de *Compagnie nationale du Diable-au-Corps*, de zangers van *Le Chat Noir* van Parijs of satirische of literaire revues. De achterkant van het *Café du Compas*, waar veel journalisten kwamen, was ingericht als een soort permanente

redactiezaal. De cafés pasten dus hun kader aan hun doelpubliek aan. De opkomende art nouveau zou weldra heel Brussel overspoelen. Talrijke cafés en restaurants werden in deze esthetisch aantrekkelijke stijl ingericht.

De jonge, uit Beieren afkomstige prinses Elisabeth (1876-1965) trouwde op 2 oktober 1900 met Albert van België (1875-1934), een zoon van de graven van Brabant. Zij werd onthaald met een defilé van 340 groepen onder aan de grote trap van de Beurs. Dit bewees eens te meer de vitaliteit van een stad die in het begin van de 20ste eeuw op een magistrale wijze was opgebloeid en die haar inwoners en de talrijke toeristen een bijzonder aantrekkelijk cultureel en mondain leven te bieden had.

VERTALING CITATEN ZIE P. 150-152

BIBLIOGRAFIE

DELTOUR-LEVIE, C., HANOSSET, Y., *Le Cinquantenaire et son site*, Solibel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 1993 (Bruxelles Ville d'Art et d'Histoire, 1).

GOEDLEVEN, E., *La Grand-Place de Bruxelles: Au coeur de cinq siècles d'histoire*, Racine, Brussel, 1993.

MADAN, B., *Spencer and Waterloo. The Letters of Spencer Madan (1814-1816)*, LS&P, Londen, 1970.

MEUWISSEN, E., *Richesse oblige. La Belle Epoque des Grandes Fortunes*, Racine, Brussel, 1999.

PIRLOT, A., *De cafés van Brussel*, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 2009 (Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis, 48).

THACKERAY, W.M., *Vanity Fair: A Novel Without a Hero*, Londen, 1848.

VAN KALCK, M., *Les Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique. Deux siècles d'histoire*, Dexia Bank, Racine, Brussel; 2 vol., 2003.

van YPERSEELE de STRIHOOU, A. & P., *Laeken, un château de l'Europe des Lumières*, Duculot, Parijs - Louvain-la-Neuve, 1991.

De Onze-Lieve-Vrouw ter Sneeuwwijk, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 1998 (Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis, 24).

Plaatsen om te feesten, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Mardaga, Sprimont, 1998.

NOTEN

1. WAGENER, F., *La Reine Hortense*, J.C. Lattès, Parijs, 1992, p. 233.

2. VAN KALCK, M., *Les Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique. Deux siècles d'histoire*, Dexia Bank, Racine, Brussel, deel I, p. 157, overgenomen van PAUZELLE, *Essai sur le salon de Bruxelles en 1811*, A.J.D. De Braeckener, Brussel, 1812.

3. Maria Louiza, de oudste dochter van keizer Frans I van Oostenrijk, aartshertogin, prinses van Hongarije en Bohemen.

4. van YPERSEELE de STRIHOOU, A. & P., *Laeken, un château de l'Europe des Lumières*, Duculot, Parijs - Louvain-la-Neuve, 1991, p. 237.

5. Een dramatisch stuk van 1789 van de Franse auteur Marc-Jacques-Antoine Rochon de Chabannes (1730-1800).

6. Een komedie van Benoît-Joseph Marsollier des Vivetières (1750-1817) op muziek van Nicolas Dalayrac (1753-1809).

7. MADAN, B., *Spencer and Waterloo. The Letters of Spencer Madan (1814-1816)*, LS&P, Londen, 1970, p. 61.

8. THACKERAY, W.M., *Vanity Fair: A Novel Without a Hero*, Londen, 1848, p. 281.

9. MADAN, B., op. cit., p. 150.

10. MADAN, B., op. cit., p. 149.

11. Sophia Dorothea van Württemberg (1759-1828) was de echtgenote van tsaar Paul I en de moeder van de prinses van Oranje.

12. Groothertog Michaël (1798-1849) was de broer van de prinses van Oranje en het laatste kind van tsaar Paul I.

13. Jacques-Louis David (1748-1825), Joseph Odevaere (1775/78-1830), François-Joseph Navez (1787-1869).

14. *Lieux de fêtes, Région de Bruxelles-Capitale*, Mardaga, Sprimont, p. 56.

15. Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1754-1838), bekend als Talleyrand, was een Frans politicus en diplomaat.

16. Louise Marie Thérèse Charlotte Isabelle d'Orléans, geboren op 3 april 1812 in Palermo, Sicilië en overleden in Oostende op 11 oktober 1850.

17. KERCKVOORDE, M., *Louise d'Orléans. Première Reine des Belges*, Duculot, Parijs - Louvain-la-Neuve, 1989, p. 38, overgenomen uit een brief van Louise-Maria aan Maria-Amelia, gedateerd 14 september 1832, APR, F LI 642.

18. Maria Carolina Ferdinanda Louisa van Bourbon, prinses van de Twee Sicilië, hertogin van Berry (1798-1870).

19. Joseph Poelaert was een Belgische architect (1817-1879).

20. Alphonse Hubert François Balat (1818-1895) was een Belgische architect.

21. VAN DEN EYNDE, M., *La Vie quotidienne de grands bourgeois au XIXe siècle. Les Warocqué*, Musée royal de Mariemont, Morlanwelz, 1989, geciteerd in: MEUWISSEN, E., *Richesse oblige. La Belle Epoque des Grandes Fortunes*, Racine, Brussel, 1999, p. 282.

22. THACKERAY, W.M., op. cit., p. 275.

23. Leopold II (Leopold Filips Maria Victor) (9 april 1835 - 17 december 1909), tweede koning van België (17 december 1865 - 17 december 1909), prins van België, hertog van Saksen, prins van Saksen-Coburg-Gotha, hertog van Brabant (1835-1865).

24. Gelegen op de huidige Frère Orban square.

25. Maria Hendrika van Habsburg-Lotharingen, aartshertogin van Oostenrijk, dochter van Josef-Anton van Oostenrijk, aartshertog en paltsgraaf van Hongarije, en Dorothea van Württemberg. Geboren in Pest in Oostenrijk (het huidige Boedapest in Hongarije) op 23 augustus 1836 en overleden in Spa (België) op 19 september 1902.

26. Nellie Melba, met haar echte naam Helen Porter Mitchell (1861-1931), was een Australische coloratuursopraan.

27. Genoemd naar de eigenaar, de Zwitser Jean-Baptiste Sesino.

28. *Lieux de fêtes, Région de Bruxelles-Capitale*, Mardaga, Sprimont, 1998, p. 29.

29. Ook *Fantaisies-Parisiennes* genoemd. Dit theater bevond zich in de Arenbergstraat en opende zijn deuren in 1867.

30. Voormalig *Théâtre du Cirque*, opgericht in 1846.

31. De *Cercle des Vingt* (of *Les XX*) was een avant-gardistische artistieke kring, in 1883 in Brussel opgericht door Octave Maus en ontstaan uit de afsplitsing van de kring *L'Essor*. *Les Vingt* zou later worden voortgezet door *La Libre Esthétique*. De leden van de groep worden vaak 'Vingtisten' genoemd.

32. Mary Louise Fuller, bijnaam Loie Fuller (1862-1928), was een Amerikaanse danseres, befaamd om haar choreografieën met sluiers.

The society calendar in 19th century Brussels

At the start of the 19th century, the Netherlands were part of the vast empire ruled by Napoleon, who spent a significant amount of time in Brussels on two occasions. He ordered the construction of a theatre worthy of the name and a museum of paintings came into being. After the bitter defeat of Waterloo, preceded by a historic ball held by the Duchess of Richmond, our regions fell to William of Orange-Nassau, who reunited the Northern Netherlands and Southern Netherlands under his sceptre. Although not residing permanently in Brussels, the king and high society provided a high-profile social and cultural life which was only curbed by the declaration of independence in 1830. When Leopold of Saxe-Cobourg-Gotha acceded to the throne, he had a very different approach: his objective was to turn Brussels into an important hub within monarchic Europe. Fancy dress balls, plays and evenings at the opera followed one another at a frenetic pace. A particularly favourable economic situation ensured wealth for the increasingly ambitious middle class, and benefited the nobility who earned their income from large landholdings. Both groups contributed to the urban expansion of Brussels by having town houses and beautiful homes built in the new districts. Social gatherings, balls and various festivities filled the calendars which also included meetings in private clubs or in the many newly built theatres.

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Cecilia Paredes en
Brigitte Vander Bruggen

SECRETARIAAT

Cindy De Brandt

REDACTIE

Stéphane Demeter, Paula Dumont, Jean
Houssiau, Virginie Jourdain, Geneviève Lacroix,
Christophe Loir, Cecilia Paredes, Anne-Marie
Pirlot, Christophe Vachaudéz, Brigitte Vander
Bruggen, Isabel Vermote

VERTALING

Hilde Pauwels, Eric Tack, Gitracom

NALEZING

Suzanne Gillijns, Harry Lelièvre, Stephan Van
Bellingen, Mia Verstraete en de leden van het
redactiecomité

VORMGEVING

supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

BEDANKINGEN

Philippe Charlier, Julie Coppens, Alfred de Ville
de Goyet, Alice Gerard, Jean-Luc Mousset,
Marie Theunissen

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal van het
Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting,
Brussels Hoofdstedelijk Gewest - Directie Monu-
menten en Landschappen, CNN - Vooruitgangs-
straat 80, 1035 Brussel.

*De artikelen zijn gepubliceerd onder de verant-
woordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of herwerken zijn
voorbehouden.*

HERKOMST VAN DE FOTO'S

*Mochten er ondanks onze inspanningen om
alle reproductierechten te betalen toch nog
gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden,
dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij
de Directie Monumenten en Landschappen van
het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.*

FOTO OMSLAG

Koninklijke Muntshouwborg te Brussel
(picture © Georgesdekinder.com).

LIJST MET AFKORTINGEN

ARB - Académie royale de Belgique
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrionium
KMKG - Koninklijke Musea voor Kunst
en Geschiedenis
KMSKB - Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België
MBHG - Ministerie van het Brussels Hoofdste-
delijk Gewest - Documentatiecentrum van het
Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting
MSB - Museum van de Stad Brussel - Broodhuis
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2013/6860/013

**Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.**